

Irene Valjeho

ZAPISANO

U BESKRAJU

Nastanak knjige
u antičkom svetu

Prevela
Dragana Bajić

■ Laguna ■

Naslov originala

Irene Vallejo

EL INFINITO EN UN JUNCO

LA INVENCIÓN DE LOS LIBROS EN EL MUNDO ANTIGUO

Copyright © Irene Vallejo Moreu, 2019

Translation copyright © ovog izdanja 2021, LAGUNA

*Svojoj majci,
čvrstoj ruci od pamuka*

„Liče na crteže,
ali unutar slova su glasovi.
Svaka stranica je bezdana kutija glasova.“

MIJA KOUTO, *Mozambička trilogija*

„Nepomični znaci alfabeta
u glavi postaju značenja puna života.
Čitanje i pisanje menjaju organizaciju našeg mozga.“

SIRI HIUSTVET, *Život, mišljenje, gledanje*

„Volim da zamišljam kako bi se zapanjio
dobri Homer, ko god bio,
da svoje epopeje vidi na policama
bića njemu tako nezamislivog kao što sam ja,
nasred kontineta za koji se nije znalo.“

MERILIN ROBINSON, *Kad sam bila mala, volela sam da čitam*

„Čitanje je uvek premeštanje, putovanje,
odlazak radi pronalaska sebe. Čitanje,
mada je obično sedeća radnja,
vraća nas našem nomadstvu.“

ANTONIO BASANTA, *Čitanje protiv ništavila*

„Knjiga je pre svega
posuda u kojoj počiva vreme.
Čudesna varka kojom su ljudski
um i osećajnost
pobedili ono stanje prolaznosti, proticanja
koje iskustvo življenja vodi
ka ništavilu zaborava.“

EMILIO LJEDO, *Knjige i sloboda*

SADRŽAJ

<i>Prolog</i>	13
I GRČKA ZAMIŠLJA BUDUĆNOST	21
Grad uživanja i knjiga	23
Aleksandar: sveta nikad dosta	28
Makedonski prijatelj	33
Ravnoteža na ivici ponora: Biblioteka i Muzej u Aleksandriji	40
Priča o vatri i prolazima	65
Koža za knjige	77
Homer, zagonetka i smiraj	90
Izgubljeni svet usmenosti: tkanje od odjeka	95
Mirna revolucija alfabeta	115
Glasovi koji izranjaju iz magle, neodlučna vremena	125
Učenje čitanja senki	135
Uspeh neposlušnih reči	140

Prva knjiga	143
Putujuće knjižare	148
Religija kulture	153
Čovek čudesnog pamćenja i grupa naprednih devojaka	157
Tkalje priča	172
Neko mi drugi priča moju priču	187
Drama smeha i naš dug smetlištima	201
Strastven odnos s rečima	210
Otrovne knjige. Njihova krhkost	225
Tri razaranja Aleksandrijske biblioteke	232
Čamci za spasavanje i crni leptiri	247
Eto kako smo postali tako čudni	260

II RIMSKI DRUMOVI	267
Grad na lošem glasu	269
Književnost poraza	275
Nevidljivi prag ropstva	287
U početku beše drveće	294
Siromašni pisci, bogati čitaoci	296
Mlada porodica	309
Knjižar: opasno zanimanje	318
Detinjstvo i uspeh knjiga sa stranicama	336
Javne biblioteke u palatama vode	351
Dva Hispanca: prvi fan i zreli pisac	360
Herkulanum: razaranja koje čuva	365
Ovidijev sudar sa cenzurom	370
Slatka inercija	375
Putovanje u unutrašnjost knjiga i kakvo im ime nadenuti ..	378
Šta je klasik?	386

Kanon: istorija trščane pisaljke	396
Krhotine ženskih glasova	407
Verovalo se da je večno, a bilo je prolazno	413
Usudi se da pamtiš	423
<i>Epilog. Zaboravljeni, bezimene</i>	427
<i>Izjave zahvalnosti</i>	431
<i>O autorki</i>	435

PROLOG

Tajanstvene grupe ljudi na konjima jezde drumovima Grčke. Težaci ih nepoverljivo posmatraju s njiva ili s vrata svojih koliba. Iskustvo ih je naučilo da putuju samo opasni ljudi: vojnici, plaćenici i trgovci robovima. Mršte čela i gundaju sve dok ih ne vide kako ponovo zamiču na obzorju. Ne vole naoružane došljake.

Konjanici jašu ne primećujući seljane. Mesecima se penju po planinama, probijaju se kroz gudure, prelaze preko dolina, gaze reke, plove s ostrva na ostrvo. Mišići su im očvršli, otporniji su otkad su im poverili taj čudni zadatak. Da bi ga obavili moraju da se izlažu opasnostima po teritorijama punim nasilja u svetu koji je gotovo u stalnom ratu. To su lovci u potrazi za vrlo posebnim plenom. Tihim, lukavim plenom koji ne ostavlja ni trag ni otisak.

Ako bi ti uznemiravajući izaslanici seli u kakvu krčmu u nekoj luci da popiju vino, pojedu pečenu hobotnicu, razgovaraju i piju s neznancima (iz predostrožnosti to nikad ne čine), mogli bi da ispričaju izuzetne priče o putovanjima. Zalazili su u zemlje šibane kugom. Prelazili su preko oblasti uništenih požarima, gledali su topli pepeo razaranja i surovost pobunjenika i plaćenika u ratu. Pošto još uvek nema mapa za mnoga prostranstva, gubili su se

i danima besciljno hodali pod žeženim suncem ili po olujama. Morali su da piju odvratnu vodu koja im je izazivala čudovišne prolive. Kad god bi pala kiša, kola i mazge bi se zaglibili u barama: sred povika i kletvi vukli bi ih dok ne popadaju ničice i ne poljube blato. Kad bi ih noć iznenadila daleko od svakog skloništa, samo ih je ogrtač štitio od škorpija. Upoznali su izluđujuće muke od vaški i stalnog straha od razbojnika koji haraju drumovima. Često im se, dok su jahali kroz nepreglednu samoću, krv ledila kad bi pomislili na razbojničku družinu koja ih suzdržanog daha čeka skrivena iza neke usputne okuke da se okomi na njih, hladnokrvno ih pobije, ukrade kesu s novcem i ostavi još tople leševe u grmlju.

Logično je da se boje. Egipatski kralj im je poverio mnogo para pre nego što ih je poslao na drugu obalu mora da izvrše naređenje. U ta vremena samo nekoliko desetina godina posle Aleksandrove smrti, putovati s velikim blagom bilo je vrlo opasno, gotovo samoubilački. I mada bodeži lopova, zarazne bolesti i brodolomi prete da osujete tako skup zadatak, faraon je uporan u tome da iz zemlje Nila svoje otpravnike pošalje u svim pravcima preko granica i velikih daljina. Strasno, nestrpljivo i s bolnom žeđi za posedovanjem želi taj plen za kojim tragaju njegovi tajni lovci suočavajući se s nečuvenim pogibeljima.

Seljani koji sede na vratima svojih koliba i njuše, plaćenic i razbojnici razrogačili bi oči i zinuli s nevericom da su znali za čim su strani konjanici tragali.

Za knjigama, knjige su tražili.

Bila je to najbolje čuvana tajna egipatskog dvora. Gospodar Dve zemlje, jedan od najmoćnijih ljudi tog doba, život bi dao (tuđi, naravno; uvek je tako s kraljevima) da se domogne svih knjiga na svetu za svoju Veliku biblioteku u Aleksandriji. Sanjao je o apsolutnoj i savršenoj biblioteci, zbirci koja bi objedinila sva dela svih autora od pamtiveka.

Uvek se plašim pisanja prvih redova, stupanja na prag nove knjige. Kad sam obišla sve biblioteke, kad se iz svezaka prelivaju grozničave beleške, kad više nemam razumnih, čak ni nerazumnih

---

izgovora da više čekam, još uvek to odlažem nekoliko dana i tokom njih shvatam šta znači biti kukavica. Prosto se ne osećam sposobnom. Sve bi trebalo da je tu – ton, smisao za humor, poezija, ritam, obećanja. Još napisana poglavlja već bi trebalo da se naslućuju, da se bore za rađanje u rasadniku reči odabranih za početak. Ali kako se to radi? Moj prtljag u ovom času čine sumnje. Sa svakom knjigom vraćam se na polaznu tačku i na ustreptalo srce kao pred svaki prvi put. Pisanje je pokušaj da otkrijemo šta bismo napisali kad bismo pisali, tako to izražava Margerit Diras prelazeći s imenice na kondicional, a onda na mogući glagolski način kao da joj se tlo rastvara pod nogama.

U suštini nije to toliko drukčije od svih onih stvari koje počinjemo da radimo pre nego što znamo da ih radimo: da govorimo drugi jezik, da vozimo, da budemo majka. Da živimo.

Posle svih roptavih sumnji, pošto su iscrpljena odlaganja i izgovori, jednog vrelog julskog dana suočavam se sa samoćom bele stranice. Odlučila sam da svoj tekst otvorim slikom zagonetnih lovaca koji vrebaju plen. Poistovećujem se sa njima, sviđa mi se njihova strpljivost, izdržljivost, izgubljeno vreme, sporost i adrenalin pri potrazi. Godinama sam radila kao istraživačica, konsultovala izvore, pribavljala dokumente i nastojala da upoznam istorijski materijal. No istini za volju, stvarna i dokumentovana istorija koju polako otkrivam čini mi se toliko zadivljujućom da mi ispunjava snove i zadobija, a da mi to nije bila namera, obličje priče. Osećam iskušenje da se uvučem pod kožu tragača za knjigama na drumovima drevne Evrope, žestoke i uzburkane. A šta ako započnem pričom o njihovom putovanju? Moglo bi i tako, ali kako onda razlikovati skelet podataka ispod mišića i krvi mašte?

Mislim da je polazna tačka isto toliko fantastična koliko i putovanje u potrazi za rudnicima kralja Solomona ili za izgubljenim kovčegom, no dokumenti svedoče da je zamisao stvarno postojala u megalomanskom umu egipatskih kraljeva. Možda je tamo u III veku p. n. e. bio jedini i poslednji put kad je mogao da se ostvari san da se sve knjige na svetu, bez izuzetka, skupe u jednu sveopštu biblioteku. Danas nam to izgleda kao zaplet neke očaravajuće, apstraktne Borhesove priče, ili možda njegove velike erotske fantazije.

U vreme obimnog aleksandrijskog projekta nije postojalo ništa slično međunarodnom tržištu knjiga. One su se mogle kupiti u gradovima s dugim kulturnim životom, ali ne i u mladoj Aleksandriji. Tekstovi kažu da su kraljevi iskoristili ogromne prednosti apsolutne vlasti da obogate svoju zbirku. Ono što nisu mogli da kupe, plenili su. Ako je trebalo seći vratove ili uništavati žetve da bi se domogli željene knjige, izdavali bi naređenje da se tako i učini govoreći da je sjaj njihove zemlje važniji od sitnih obzira.

Prevara je, naravno, bila deo svega onoga što su bili spremni da učine ne bi li postigli cilj. Ptolemej III je žudeo za zvaničnim verzijama Eshilovih, Sofoklovih i Euripidovih dela čuvanih u atinskom arhivu počev od prvog izvođenja na pozorišnim svečanostima. Faraonovi izaslanici tražili su pozajmicu dragocenih svitaka kako bi svojim savesnim pisarima naručili prepise. Atinske vlasti su zahtevale previsoko jemstvo od petnaest srebrnih talenata što danas odgovara milionima dolara. Egipćani su platili, zahvalili se uz pompezne naklone, svečano se zakleli da će pozajmicu vratiti pre nego što protekne – recimo – dvanaest meseci, sebi samima zapretili bezdušnim prokletstvima ako se knjige ne vrate u savršenom stanju, a potom su ih, naravno, prisvojili odrekavši se položenog iznosa. Atinske vođe su morale da podnesu ovu bezobzirnu uvredu. Ponosna prestonica iz vremena Perikla postala je provincijski grad u kraljevstvu koje nije bilo u stanju da se nosi s moćnim Egiptom, gospodarem trgovine žitaricama, naftom onoga doba.

Aleksandrija je bila glavna luka i središte zemlje od životnog značaja. Oduvek privredne moći takvih razmera mogu veselo da prekoračuju granice. Svi brodovi koji bi pristali u glavni grad Biblioteke, odakle god dolazili, smesta bi bili podvrgavani pregledima. Carinski službenici bi plenili svaki spis koji bi pronašli na brodu, davali bi da se prepíše na nove papiruse, vraćali prepise, a zadržavali izvornike. Te knjige oduzete u jurišu na brod završavale su na policama Biblioteke s kratkim zapisom kojim se objašnjava poreklo („dobro s brodova“).

Kad si na vrhu sveta, nema preteranih usluga. Pričalo se da je Ptolemej II poslao glasnike gospodarima i vladarima svake države na svetu. U zapečaćenom pismu tražio im je da se postaraju i

---

za njegovu kolekciju pošalju jednostavno sve: dela pesnika i proz-
nih pisaca u svom kraljevstvu, dela govornika i filozofa, lekara i
proroka, istoričara i svih ostalih. Osim toga – i to su bila vrata na
koja sam ušla u ovu pripovest – kraljevi su opasnim drumovima i
morima poznatog sveta poslali otpravnike s kesama punim naredbi
da kupe najveću moguću količinu knjiga i da tamo gde se zateknu
pronađu najstarije prepise. Ta glad za knjigama i cene koje su one
dostizale privukli su lupeže i krivotvorce. Nudili su svitke lažnih
dragocenih tekstova, papirus pravili starijim, stapali nekoliko dela
u jedno da mu uvećaju obim i izmišljali svakojake vešte smicalice.
Neki mudrijaš sa smislom za šalu zabavljao se pišući lepo udeše-
na dela, prave prevare sračunate da namame pohlepne Ptolemeje.
Naslovi su bili privlačni; lako bi i danas mogli da prođu na trži-
štu, na primer: *Ono što je Tukidid prečutao*. Zamenimo Tukidida
Kafkom ili Džojksom i zamislimo iščekivanje koje bi krivotvorac
izazvao u Biblioteci pojavivši se s piščevim lažnim sećanjima i
sramnim tajnama pod rukom.

Uprkos opreznim sumnjama u prevaru, kupci za Biblioteku
plašili su se da im ne promakne neka vredna knjiga i da ne dove-
du sebe u opasnost da razgneve faraona. Kralj je često pregledao
svitke u svojoj zbirci s istim ponosom s kojim je obavljao smotru
vojnih povorki. Pitao bi Demetrija Faleronskog, zaduženog za red
u Biblioteci, koliko već knjiga imaju. I Demetrije bi ga upućivao u
najnoviju cifru: „Već ima više od dvadeset desetina hiljada, o Kra-
lju; a trudim se da uskoro dopunim onim što nedostaje do petsto
hiljada.“ Glad za knjigama raspaljena u Aleksandriji prerastala je
u napad pomamne strasti.

Rođena sam u zemlji i u vreme u kojem su knjige lako dostupni
predmeti. Kod kuće su na sve strane. U periodima intenzivnog rada,
kad ih na desetine pozajmim od različitih biblioteka koje podnose
moje upade, obično ih kao kule ređam po stolicama ili čak i po pato-
su. Ređam ih i otvorene licem nadole, kao krovove na dve vode u
potrazi za kućom koju će pokriti. Sada ih, da mi dvogodišnji sin ne bi
gužvao stranice, slažem na naslon sofe, a kad sednem da se odmorim,

osećam dodir njihovih ćoškova na potiljku. Ako pretvorim cenu knjiga u stanarinu u gradu u kom stanujem, ispada da su mi knjige skupi stanari. Ali ja mislim da svaka od njih, od velikih knjiga fotografija pa do onih starih primeraka lepljenih džepnih izdanja koja uvek pokušavaju da se sklope kao da su školjke, čine kuću prisnijom.

Priča o naporima, putovanjima i mukotrpnosti da se napune police biblioteke u Aleksandriji može da izgleda privlačna zbog svoje egzotike. Tu su neverovatni događaji, pustolovine kao što je čudesna plovidba u Indiju (Ameriku) u potrazi za začinicima. Ovde i sada knjige su toliko obične, toliko lišene aure tehnološke novine da ima napretek onih koji im predskazuju nestanak. Svaki čas neutešno čitam novinske članke koji predviđaju gašenje knjige, njeno zamenjivanje elektronskim uređajima i proterivanje pred drugim beskrajnim mogućnostima dokoličarenja. Najproročkije usmereni smatraju da smo na ivici kraja jedne epohe, prave apokalipse knjižara koje stavljaju katance na vrata i biblioteka koje su opustele. Kao da najavljuju da će se vrlo brzo knjige izlagati po vitrinama etnoloških muzeja, u blizini vrhova preistorijskih kopalja. S tim zamišljenim slikama urezanim u glavu prelazim pogledom preko nepreglednih redova knjiga i nizova vinilskih ploča pitajući se da li je stari prisni svet na ivici iščeznuća.

Jesmo li sigurni?

Knjiga je položila ispit vremena, pokazala je da je trkač na duge staze. Svaki put kad bismo se probudili iz sna svojih revolucija ili iz noćne more svojih ljudskih katastrofa, knjiga je i dalje bila tu. Kako kaže Umberto Eko, pripada istoj kategoriji kao i kašika, čekić, točak ili makaze. Jednom kad su izmišljeni, ne može se napraviti ništa bolje.

Svakako da je tehnologija zasenjujuća i da ima dovoljno snage da s prestola svrgne drevne monarhije. Međutim, svi čeznemo za stvarima koje smo izgubili – za fotografijama, arhivama, starijim poslovima, spomenama – zbog brzine kojom stare, a njihovi proizvodi ispadaju iz upotrebe. Prvo su to bile pesme s naših kaseti, potom filmovi snimljeni na VHS trakama. Posvetili smo uzaludne napore da skupljamo ono za šta se tehnologija upinje da izbaci iz mode. Kad se pojavio DVD govorili su nam da smo

---

napokon zauvek rešili problem čuvanja, ali sad se ponovo vraćaju mameći nas novim tehnološkim dostignućima još pogodnijeg formata koja isto tako zahtevaju i kupovinu novih uređaja. Zanimljivo je da još možemo da čitamo rukopis strpljivo prepisan pre više od deset vekova, ali više ne možemo da gledamo video-traku ili disketu od pre samo nekoliko godina, osim ako u podrumima kuća nismo sačuvali sve naše kompjutere i aparate za reprodukciju, kao u nekom muzeju zastarelih stvari.

Ne zaboravimo da nam je knjiga vekovima bila saveznik u ratovima koje udžbenici istorije ne beleže. U borbi da sačuvamo svoje dragoceno stvaralaštvo: rečima koje su tek dašak vazduha, maštarijama koje smo izmišljali da bismo haosu dali smisao i u njemu preživeli, znanjima pravim, lažnim i uvek privremenim koja izgrebemo sa čvrste stene svog neznanja.

Zato sam odlučila da zaronim u ovo istraživanje. Na početku svega bila su pitanja, rojevi pitanja. Kad su se pojavile knjige? Kakva je tajna istorija napora da se one umnožavaju ili uništavaju? Šta je usput izgubljeno, a šta je spaseno? Zašto su neke od njih postale klasici? Koliko je nestanaka prouzrokovao zub vremena, kandže ognja, otrov vode? Koje su knjige besno spaljene, a koje su sa strašću prepisane? Jedne iste?

Ova priča je pokušaj da se produži pustolovina onih lovaca na knjige. Volela bih da na neki način budem njihova saputnica u potrazi za izgubljenim rukopisima, nepoznatim pričama i glasovima koji tek što nisu zanemeli. Možda su te grupe istraživača bile samo žbiri u službi kraljeva opsednutih megalomanijom. Možda nisu shvatali značaj svog zadatka koji im je izgledao besmislen, a u noćima pod otvorenim nebom, kad bi zgasla žeravica vatre, cedili bi kroz zube da im je dosta da život dovode u opasnost zbog snova jednog ludaka. Verovatno bi više voleli da su ih poslali da obave nešto što pruža više mogućnosti za napredovanje, kao što je gušenje pobune u Nubijskoj pustinji ili pregledanje tovara na brodovima Nila. No, podozrevam da su u potrazi za tragovima svih knjiga, kao da su one deo rasutog blaga, i ne znajući postavili temelje našeg sveta.

I

GRČKA
ZAMIŠLJA
BUDUĆNOST

GRAD UŽIVANJA I KNJIGA

1

Trgovčeva mlada žena se dosađuje, spava sama. Pre deset meseci on je zaplovio sa sredozemnog ostrva Kos ka Egiptu i otad nije došlo nijedno pismo iz zemlje Nila. Njoj je sedamnaest leta, još nije rađala pa ne podnosi jednoličnost povučenog života u gineceju i čekanje da se nešto desi, a iz kuće ne izlazi da bi izbegla govorkanja. Nema šta da radi. Mučenje robinja činilo se zabavnim u početku, ali nije bilo dovoljno da joj ispuni dane. Zato se raduje posetama drugih žena. Nije važno koja će zakucati na vrata, očajnički joj je potrebno da se rasonodi i olakša olovnu težinu sati. Jedna robinja najavljuje dolazak starice Gilide. Trgovčeva žena sebi obećava trenutke zabave: Njena stara dadilja Gilide nema dlake na jeziku i vrlo slatkorečivo govori o skarednim stvarima.

„Mamice Gilide! Već mesecima te nema kod mene!“

„Znaš da stanujem daleko, kćeri, a imam manje snage nego muva.“

„Dobro, dobro“, kaže trgovčeva žena, „imaš ti snage da još njih zagrliš i pomaziš.“

„Samo se ti podsmevaj!“, uzvraća Gilide, „ali to ostaje na vama, mladicama.“

Sa zlobnim smeškom i lukavim uvodom, starica najzad istrese ono što je došla da ispriča. Jedan lep i snažan mladić, dva puta nagrađen za rvanje na Olimpijskim igrama, zagledao se u trgovčevu ženu, umire od želje i hoće da joj bude ljubavnik.

„Ne ljuti se i saslušaj predlog. Mamuza strasti zarila mu se u telo. Dopusti sebi radost uz njega. Zar da sediš ovde i greješ stolicu?“ pita Gilide iskušavajući je. „Dok se okreneš ostarićeš i pepeo će ti prekriti krepkost.“

„Ćuti, ćuti...“

„A šta radi tvoj muž u Egiptu? Ne piše ti, zaboravio te je i mora da je skvasio usta otpivši iz drugog pehara.“

Ne bi li savladala poslednji devojčin otpor, Gilide rečito opisuje sve što Egipat a naročito Aleksandrija nude nezahvalnom mužu u daljini: bogatstva, čari uvek toplog i čulnog podneblja, učilišta, priredbe, čopore filozofa, knjige, zlato, vino, a šiparica i privlačnih žena koliko je sjajnih zvezda na nebu.

Slobodno sam prevela početak kratkog grčkog pozorišnog komada iz III veka p. n. e. s jakim mirisom svakodnevice. Omanja dela kao ovo sigurno nisu predstavljana sem u nekoj vrsti dramskog čitanja. Duhovita, ponekad lupeška, otvaraju prozore u zabranjeni svet šibanih robova i surovih gospodara, podvodača, majki na ivici očaja zbog sazrevanja dece, ili polno nezadovoljenih žena. Gilide je jedna od prvih podvodačica u istoriji književnosti, profesionalka koja zna sve tajne zanata i nesumnjivo cilja na najslabiju tačku svojih žrtava: sveopšti strah od starenja. Međutim, uprkos svom okrutnom talentu, Gilide ovoga puta nema uspeha. Razgovor se završava nežnim uvredama devojčeta koje je verno svom odsutnom mužu, ili možda ne želi da se upusti u strašnu opasnost preljube. Je l' se tebi mozak upihtijao, trgovčeva žena pita Gilide, ali je opet teši nudeći joj gutljaj vina.

Pored duhovitosti i svežeg tona, tekst je zanimljiv zato što nam otkriva kako je običan svet gledao na Aleksandriju svog doba: kao na grad uživanja i knjiga; na prestonicu polnosti i reči.

2

Legenda o Aleksandriji je stalno bujala. Dva veka pošto je napisan dijalog između Gilide i iskušavane devojke, Aleksandrija je postala poprište jednog od najvećih erotskih mitova svih vremena: ljubavne priče Kleopatre i Marka Antonija.

Rim koji je do tada postao središte najvećeg sredozemnog carstva, još uvek je bio lavirint vijugavih ulica, mračnih i blatnjavih, kad se Marko Antonije prvi put iskrcao u Aleksandriji. Odjednom se obreo u opojnom gradu čije su palate, hramovi, prostrane avenije i spomenici zračili veličanstvenošću. Rimljani su se bili sigurni u svoju vojnu moć i osećali se kao gospodari budućnosti, ali nisu mogli da se takmiče sa zavodljivošću zlatne prošlosti i dekadentnog luksuza. S mešavinom uzbuđenja, ponosa i prećutne računice, moćni vojskovođa i poslednja egipatska kraljica izgradili su politički i polni savez koji je sablaznio tradicionalne Rimljane. Da bi izazov bio još veći, pričalo se da će Marko Antonije carsku prestonicu preseliti iz Rima u Aleksandriju. Da je par pobedio u ratu za kontrolu nad Rimskim carstvom, danas bismo mi turisti u gomili možda hrlili u Egipat da se fotografišemo u Večnom gradu s njegovim Koloseumom i forumima.

Kao i njen grad, Kleopatra otelovljuje onaj osobeni spoj aleksandrijske kulture i putenosti. Plutarh kaže da Kleopatra u stvari nije bila velika lepotica. Ljudi ne bi odjednom zastali na ulici da je gledaju. Ali je zato bila izuzetno privlačna, pametna i rečita. Boja njenog glasa bila je tako umilna da bi se kao žaoka zabola u svakog ko je čuje. A jezik joj se, nastavlja istoričar, prilagođavao onome koji poželi da govori poput kakvog mnogožičanog muzičkog instrumenta. Bila je kadra da bez tumača razgovara s Etiopljanima, Jevrejima, Arapima, Sirijcima, Medima i Partima. Prepredena, dobro obaveštena, pobedila je u nekoliko napada tokom borbe za vlast unutar i van zemlje, mada je izgubila odlučujuću bitku. Problem je bio u tome što su o njoj pričali samo na neprijateljskoj strani.

I u toj burnoj pripovesti važnu ulogu igraju knjige. Kad je Marko Antonije mislio da je na ivici da zavlada svetom, poželeo je da

zaseni Kleopatru nekim velikim poklonom. Znao je da zlato, dragulji ili gozbe neće uspeti da zapale svetlost iznenađenja u očima njegove ljubavnice jer se navikao da ih rasipa svakodnevno. Jedanput, tokom opijenog jutra, izazovno se razmećući, ona je u sirćetu rastvorila biser basnoslovne veličine i popila ga. Zato je Marko Antonije izabrao poklon koji Kleopatra neće moći da odbaci s izrazom dosade: položio joj je pred noge dvesta hiljada tomova za Veliku biblioteku. U Aleksandriji su knjige bile gorivo strasti.

Dva pisca preminula u XX veku postala su naši vodiči po skrivenoj unutrašnjosti grada dodajući mitu o Aleksandriji slojeve patine. Konstantin Kavafi bio je tmurni službenik grčkog porekla koji je radio, nikad unapređen, za britansku upravu u Egiptu u odseku za navodnjavanje pri Ministarstvu za javne radove. Noću bi uranjao u svet zadovoljstava, kosmopolitski svet i zloglasni međunarodni život. Poznao je kao svoj dlan splet aleksandrijskih javnih kuća, jedinog utočišta za svoju homoseksualnost „strogo zabranjenu i prezrenu od svih“, kako je sâm napisao. Kavafis je bio strastveni čitalac klasika i pesnik gotovo u tajnosti.

U njegovim pesmama, danas poznatijim, oživljavaju stvarne i izmišljene ličnosti koje su živele na Itaki, u Troji, Atini ili Vizantiji. Naizgled ličnije, druge pesme čeprkaju polupodsmešljivo, polura-zdiruće po njegovom sopstvenom iskustvu sazrevanja: po žalu za mladošću, spoznaji uživanja ili teskobi zbog proticanja vremena. Tematsko razlikovanje je zapravo veštačko. Kad je tumarao po Aleksandriji gledao je kako odsutni grad pulsira pod stvarnim gradom. Mada je Velika biblioteka nestala, njeni odjeci, šapati i romorenje i dalje su treperili u vazduhu. Za Kavafija je ta velika zajednica duhova činila nastanjivim hladne ulice po kojima usamljeni i izmučeni hodaju živi.

Likovi iz „Aleksandrijskog kvarteta“, Justina, Darli, a pre svega Baltazar koji kaže da ga je upoznao, stalno se sećaju Kavafija, „starog pesnika grada“. Sva četiri romana Lorensa Darela, jednog od onih Engleza koji se gušio od puritanstva i podneblja svoje zemlje, proširuju pak erotske i književne odjeke aleksandrijskog mita. Darel je Aleksandriju upoznao u burnim godinama Drugog svetskog rata kad su Egipat okupirale britanske trupe i kad je bio

---

gnezdo špijunaže, zavereništva i, kao i uvek, uživanja. Niko nije tačnije opisao boje i fizičke utiske koje je budila Aleksandrija. Tešku tišinu i visoko letnje nebo. Vrele dane. Sjaj plavetnila mora, kame-
ne nasipe, žutu obalu. Jezero Mariot u unutrašnjosti koje ponekad
iskrsne zamagljeno kao priviđenje. Bezbrojne ulice između luke i
jezera u kojima se vrtlože prašina, prosjaci i muve. Palme, luksuzni
hoteli, hašiš, pijanstvo. Suvi vazduh pun elektriciteta. Sutoni boje
limuna i ljubičice. Pet rasa, pet jezika, desetak veroispovesti, odraz
pet flota u zejtinjavoj vodi. U Aleksandriji, piše Darel, telo se budi
a oseća šipke zatvora.

Drugi svetski rat je grad sraunio sa zemljom. U poslednjem
romanu kvarteta Klea opisuje setan predeo. Tenkovi nasukani na
plažama kao kosturi dinosaurusu, veliki topovi kao oboreno drveće
okamenjene šume, beduini izgubljeni među eksplozivnim minama.
Grad koji je uvek bio izopačen sada izgleda kao ogromni javni noć-
ni sud, zaključuje. Lorens Darel se posle 1952. nikad više nije vratio
u Aleksandriju. Hiljadugodišnje zajednice Jevreja i Grka pobegle su
posle Sueckog rata, kraja jedne epohe na Srednjem istoku. Putnici
koji se vraćaju u grad pričaju mi da je kosmopolitski i puteni grad
prebegao u pamćenje po knjigama.

ALEKSANDAR: SVETA NIKAD DOSTA

3

Ne postoji samo jedna Aleksandrija. Gradovi tog imena posejani su po putevima Aleksandra Velikog od Turske do reke Ind. Različiti jezici izobličili su izvorni zvuk, ali ponekad se još uvek razabire daleka melodija. Aleksandreta, Iskenderun na turskom. Aleksandrija Karmanija, današnji Kerman u Iranu. Aleksandrija Margijana, danas Merv u Turkmenistanu. Aleksandrija Ešata što bi se moglo prevesti kao Aleksandrija na kraju sveta, danas Hudžand u Tadžikistanu. Aleksandrija Bukefalova, grad osnovan u spomen na konja koji je Aleksandra pratio od detinjstva, posle nazvan Dželapur, u Pakistanu. Rat u Avganistanu upoznao nas je s drugim drevnim Aleksandrijama: Bagramom, Heratom, Kandaharom.

Plutarh priča da je Aleksandar osnovao sedamdeset gradova. Hteo je da označi svoj prolazak kao ona deca koja ispisuju ime po zidovima ili vratima javnih kupatila („Ja sam bio ovde“, „Ja sam pobeđio ovde“). Atlas je prostrani zid po kome je osvajač stalno ispisivao uspomene na sebe.

Podstrek koji je pokretao Aleksandra, uzrok njegovoj neobudanoj energiji koja ga je gonila u osvajačke pohode na 25.000 kilometara udaljenosti bila je žeđ za slavom i divljenjem. Duboko je

---

verovao u zakone heroja; štaviše, živeo je i takmičio se s herojima. Bio je opsesivno vezan za lik Ahila, najmoćnijeg ratnika u grčkoj mitologiji koga su se svi plašili. Odabrao ga je kao dečak kad ga je učitelj Aristotel podučavao homerovskim poemama i sanjao je da bude kao on. Osećao je prema njemu isto strasno divljenje kao današnja deca za svoje sportske idole. Kažu da je Aleksandar uvek spavao s primerkom *Ilijade* i bodežom ispod jastuka. Slika nam izmamљуje osmeh, mislimo na dečkića koji zaspi s albumom sa sličicama otvorenim na krevetu i sanja da osvaja šampionat sred uzavrelih poklića publike.

Samo što Aleksandar jeste ostvario svoje najrazuzdanije maštarije o uspehu. Istorija njegovih osvajanja postignutih za samo osam godina – Anadolija, Persija, Egipat, centralna Azija, Indija – izbacila ga je na vrh ratničkih podviga. U poređenju s njim, Ahil koji je ostavio život u opsadi samo jednog grada u trajanju od deset godina izgleda prosto i početnički.

Egipatska Aleksandrija je rođena, a i kako bi inače, iz književnog sna, iz homerovskog šaptaja. Dok je spavao, Aleksandar je čuo da mu prilazi sedokosa starina. Kad je stigao do njega, tajanstveni stranac je odrecitovao nekoliko stihova iz *Odiseje* koji govore o ostrvu zvanom Faros naspram egipatske obale, okruženom hukom morskih talasa. Ostrvo je postojalo, nalazilo se u blizini rečne ravnice gde se delta Nila spaja s vodama Sredozemlja. Aleksandar je, prema onovremenoj logici, poverovao da je reč o predskazanju, pa je na tom mestu osnovao predodređeni grad.

Učinilo mu se da je mesto lepo. Tamo su se dodirivale peščana pustinja i vodena pustinja, dva usamljena, nepregledna predela izvajana vetrovima. Sam je pomoću brašna napravio skicu u obliku gotovo savršenog pravougaonika pokazujući gde treba sagrađiti javni trg, koji bogovi treba da dobiju hramove i obode kojima će ići zidine. S vremenom, ostrvce Faros će se spojiti s deltom Nila dugačkim gatom i prihvaćice jedno od sedam svetskih čuda.

Kad je počela gradnja, Aleksandar je nastavio putovanje ostavljajući malu naseobinu Grka, Jevreja i pastira koji su dugo živeli po okolnim selima. Starosedeoeci Egipćani, prema kolonijalnoj logici svakog vremena, uključeni su kao stanovništvo nižeg položaja.

Aleksandar se neće vratiti da vidi grad. Manje od decenije kasnije, vratiće se njegov leš. Ali godine 331. p. n. e, kad je osnovao Aleksandriju, imao je dvadeset četiri godine i osećao je da je nepobediv.

4

Bio je mlad i neumoljiv. Na putu za Egipat dva puta uzastopce pobedio je kraljevsku vojsku persijskih kraljeva. Zauzeo je Tursku i Siriju izjavljujući da ih oslobađa od persijskog jarma. Osvojio je pojas Palestine i Fenikije; svi gradovi su mu se bez otpora predali osim dva: Tira i Gaze. Kad su pali, posle sedam meseci opsade, Aleksandar ih je surovo kaznio. Poslednji preživeli razapeti su duž obale – niz od dve hiljade tela u samrtnom ropcu kraj mora. Žene i deca su prodati u roblje. Aleksandar je naredio da se vladar izmučene Gaze veže za kola i vuče dok ne umre, isto kao Hektorovo telo u *Ilijadi*. Verovatno je voleo da misli kako proživljava sopstvenu epsku poemu, pa bi s vremena na vreme podražavao neki legendarni čin, simbol ili surovost.

Drugi put bi mu izgledalo junačnije da bude velikodušan prema pobeđenima. Kad je uhvatio porodicu persijskog kralja Darija, poštovao je žene i odbio da ih upotrebi kao taoce. Naložio je da i dalje ostanu u životu, da ih ne uznemiravaju u njihovim prebivalištima i da sačuvaju odore i nakit. Dozvolio im je i da sahrane svoje mrtve pale u bici.

Kad je ušao u Darijeve odaje ugledao je zlato, srebro, alabaster, osetio opojnost mirte i miomirisa, video ukrasne ćilime, stolove i kredence, izobilje koje nije upoznao na provincijskom dvoru rodne Makedonije. Rekao je prijateljima: „Iz ovoga se izgleda sastoji kraljevanje.“ Tad su mu pokazali jedan kovčeg, najdragoceniji i najizuzetniji predmet Darijevog prtljaga. „Šta bi moglo biti toliko vredno da bi ga tu čuvao?“, upitao je svoje ljude. Svako je pretpostavio nešto: novac, dragulje, mirisne esencije, začine, ratne trofeje. Aleksandar je odmahnuo glavom pa kratko počutavši naredio da se u tu škrinju položi njegova *Ilijada* od koje se nikad nije odvajao.

5

Nikad nije izgubio nijednu bitku. S teškoćama pohoda uvek bi se suočio kao s još jednom mukom u nizu, bez olakšica. Jedva šest godina pošto je nasledio oca kao kralj Makedonije u dvadeset petoj, porazio je najveću vojsku svog doba i domogao se blaga Persijskog carstva. To za njega nije bilo dovoljno. Nastavio je do Kaspijskog mora, prešao današnji Avganistan, Turkmenistan i Uzbekistan, prošao snežnim stazama masiva Hindukuš, a potom peščanu pustinju sa živim peskom do reke Oksus, današnje Amu Darje. Nastavio je i dalje po oblastima u koje pre toga nije kročio nijedan Grk (Samarkand i Pandžab). Više nije postizao sjajne pobjede, već se trošio u iscrpljujućoj gerilskoj borbi.

Grčki jezik ima reč koja opisuje njegovu opsesivnost: *póthos*. To je želja za odsutnim ili nedostižnim, želja koja izaziva patnju jer ju je nemoguće utoliti. Imenuje nespokoj zaljubljenih na neodgovorenu ljubav, kao i teskobu bola kad nesnosno čeznemo za mrtvom osobom. Aleksandru nije bilo odmora u njegovoj žudnji da stalno ide napred i umakne dosadi i osrednjosti. Još nije napunio trideset godina, a počeo je da se pribojava da mu svet neće biti dovoljno veliki. Šta da radi ako jednog dana više ne bude imao šta da osvoji?

Aristotel ga je podučio da se kraj zemlje nalazi s druge strane planina Hindukuš, pa je Aleksandar hteo da stigne do poslednje granice. Zamisao da vidi ivicu sveta privlačila ga je kao magnet. Hoće li pronaći veliki Spoljašnji okean o kome mu je govorio učitelj? Ili će se morska voda u slapovima obrušavati u bezdani ponor? Ili će kraj biti nevidljiv, gusta magla i sve sjedinjeno u belini?

No Aleksandrovi ljudi, bolesni i zlovoljni pod kišom monsunskog doba, odbili su da dalje zalaze u Indiju. Stigle su im vesti o velikom indijskom kraljevstvu s one strane Ganga. Svet nije davao znake da se završava.

Jedan veteran je progovorio u ime svih: po naređenju svog mlađanog kralja prešli su hiljade kilometara poklavši usput najmanje sedamsto pedeset hiljada Azijaca. Morali su da sahranjuju najbolje prijatelje pale u borbi. Podneli su glad, ledenu hladnoću, žeđ i

prelazak preko pustinje. Mnogi su kao psi u jarkovima pomrli od nepoznatih bolesti ili su ostali strahovito osakaćeni. Malobrojni preživeli više nisu imali istu snagu kao kad su bili mladi. Konji su sada ćopali bolnim nogama, a kola za snabdevanje su se glibila po drumovima punim blata posle monsuna. Ćak su i kopće na opasaćima zardale, a hrana trulila od vlage. Obuvali su ćizme već godinama pune rupa. Hteli su da se vrate kući, da pomiluju ųene i zagrle decu koja će ih se jedva setiti. Ćeznuli su za rodnim krajem. Ako je Aleksandar odlućio da nastavi pohod, neka ne raćuna na svoje Makedonce.

Aleksandar se razbesneo i kao Ahil na poćetku *Ilijade* povukao se pred pretnjom u svoj ųator. Poćela je psiholoųka borba. Vojnici su u poćetku ćutali, posle su se usudili da izviću svog kralja zato ųto je postao nerazuman. Nisu bili spremni da se ponize poųto su mu poklonili najbolje godine ųivota.

Napetost je trajala dva dana. Zatim se golema vojska okrenula pravcem ka otadųbini. Aleksandar je posle svega izgubio jednu bitku.